

A jogösszehasonlítás kezdetei és első lépései az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében

Péteri Zoltán

Professzor emeritus Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem

Már maga a cím is kérdéseket vet fel és kétségeket támaszt: hogyan, milyen értelemben lehet szó kezdetekről egy olyan jelenség esetében, amelynek – amint azt már több publikáció is tisztázta – Magyarországon már a XIX. század második felétől kezdődően a jogtudományban és a joggyakorlatban is írásos dokumentumai és számottevő eredményei voltak? Milyen első lépésekről beszélhetünk ezzel kapcsolatban?

A válasz e kétségekre – legalábbis az idősebb generációkhoz tartozók számára – nagyon egyszerű és kézenfekvő. A II. világháborút követő csaknem fél évszázados időszakban ugyanis Magyarország, mint az ún. „szocialista vilárendszer” tagja mind hivatalos ideológiájában, mind mindennapos gyakorlatában többé-kevésbé következetesen képviselte azt az álláspontot, hogy gazdasági, társadalmi és politikai berendezésében – s ezen belül államszervezetében és jogrendszerében – egy olyan, teljesen új modell minél tökéletesebb megvalósítására törekszik, amely éppen forradalmi újdonságánál fogva alapvetően elüt a korábbi, tradicionális keretektől, ennél fogva azokkal nem hasonlítható össze a korábbi, hagyományos módszerekkel. „Csak az összehasonlíthatót lehet összehasonlítani” („*nur Vergleichbares kann verglichen werden*”) – fogalmazta meg ezzel kapcsolatos álláspontját a „*droit comparé*” néven a XIX. század utolsó harmadától megjelenő, majd az 1900. évi párizsi első nemzetközi összehasonlító jogi világkongresszuson hivatalosan is zászlót bontó új összehasonlító jogtudomány, és ez a – II. világháború után létrejött – „vasfüggönynek” nevezett hidegháborús választóvonal mindkét oldalán elfogadott, „hivatalos” álláspont eleve kizárt minden ilyen irányú kezdeményezést.

Amikor évek múltán a nemzetközi politikában bekövetkezett változások hatására a tudományos életben és ezen belül a magyar állam- és jogtudományban is megkezdődött az „olvadásnak” nevezett folyamat, ez a jogösszehasonlítás megítélésében is mindkét oldalon kedvező változást hozott. A nyugati komparatistikában – főleg a René David és követői által kezdeményezett szemléletváltás hatására – fokozatosan teret hódí-

tott a Szovjetunió és a hozzá igazodó országok jogának új, ún. szocialista jogcsaládként való elismerése, a másik táborban pedig lassanként oldódni kezdett a jogösszehasonlítás eszméjéhez korábban tapadó és főleg politikai szempontoktól táplálkozó radikális elutasítás és tagadás, és megnyílni látszott az út a „burzsoá” országok jogtudományával történő kapcsolatfelvétel irányában.

Ezt a folyamatot Magyarországon az a szerencsésnek mondható körülmény is támogathatta, hogy a magyar állam- és jogtudomány első emberének számító Szabó Imre akadémikus, egyetemi tanár, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója, az MTA-nak előbb külügyekben illetékes főtítkárhelyettese, majd alelnöke, korán felismerte a jogösszehasonlítás jelentőségét és lehetséges szerepét mind a magyar jogtudomány eredményeinek nemzetközi megismertetése és értékelése, mind a saját személyes ambícióinak kielégítése tekintetében. Az ő hathatós támogatása nélkül aligha történhetett volna meg, hogy ezen, a korábban tabunak számító és szigorúan tiltott területen létrejöhetnek az első, óvatos kezdeményezések. Ezt az is megkönnyítette, hogy Szabó, aki Visinszkij halála óta a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának egyetlen teljes jogú jogásztagja volt, a szovjet jogtudomány vezető személyiségei körében nagy tekintélynek örvendett, így állásfoglalásai és a tőle kiinduló kezdeményezések eleve az átlagosnál kedvezőbb fogadtatásra számíthattak a szocialista nagyhatalom illetékes politikai és tudományos fórumai részéről is.

A Szabó által választott és végső soron teljes áttöréshez vezető út első állomását a magyar jogtudomány képviselőinek bekapcsolódása jelentette az előbb luxemburgi, majd strasbourgi székhelyű Nemzetközi Összehasonlító Jogi Fakultás (*Faculté Internationale de Droit Comparé*) oktató tevékenységébe. Ez a jogösszehasonlítás jelszavával szervezett, nemzetközi jellegű oktatási intézmény a különböző, sőt ellentétes társadalmi rendszerről országok közötti ún. békés egymás mellett élés („*peaceful co-existence*”) jegyében kezdettől fogva nyitottságot tanúsított az ún. szocialista tábor jogászainak mind oktatói, mind hallgatói minőségben való részvételét illetően, tanrendjében a szocialista jog minden hallgatóra kötelező vizsgatárgyként szerepelt, és következetesen érvényesült az az elv is, hogy ezt a tárgyat csak a szocialista országok valamelyikében élő professzorok adhatták elő. Így kerülhetett sor első ízben (1961) Eörsi Gyula professzori és Mádl Ferencnek, az MTA Társadalomtudományi Főosztálya jogi referensének hallgatói, majd a következő évben az Állam- és Jogtudományi Intézet két fiatal kutatójának ugyancsak hallgatói minőségben történő részvételére, majd – már a strasbourgi székhelyű Fakultáson – előbb (1963-tól) Szabó Imre, utóbb (1970 óta) Péteri Zoltán professzori

meghívására. Ettől kezdve rendszeresen vettek részt fiatal magyar jogászok a Fakultás tavaszi és nyári kurzusain, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében pedig általánosan követett gyakorlattá vált az oda felvett fiatal kutatók kiküldése a Fakultásra, részben szakmai továbbképzésük, részben nyelvi ismereteik fejlesztése céljából. Ez a részvétel a szocialista országokból érkező fiatal jogászok számára több vonatkozásban is szinte új horizontot nyitott meg, amennyiben az előbb említett előnyökön túl jó lehetőséget biztosított az akkori körülmények között csak nagyon korlátozott keretek között megvalósítható nyugati utazásokra, az otthon alig vagy egyáltalán nem hozzáférhető forrásanyagok megismerésére és alaposabb tanulmányozására, valamint olyan személyes kapcsolatok kiépítésére is, amelyek a nemzetközi tudományos életben való későbbi szerepvállalásukat megkönnyíthették, sőt közvetlenül is előkészíthették. Nem véletlen tehát, hogy a Fakultás kurzusain való részvétel – Magyarország mellett más szocialista országokban is – igen hamar olyan népszerűsége tett szert, amelynek hatása mindmáig érezhető.

A következő lépést az Intézet jogösszehasonlító osztályának megalakítása jelentette (1963) Péteri Zoltán vezetésével, amelynek feladata az alapító okirat szerint egyrészt az összehasonlító módszer alkalmazásával folytatott kutatómunka volt (ami abban is kifejeződött, hogy munkatársai tudományos kutatói és nem dokumentátori besorolást kaptak), másrészt az intézeti kutatómunkát vagy a felső szintű állami szervek munkáját támogató és főként az ő felkérésükre, illetve megrendelésükre készült tájékoztatók, előkészítő anyagok stb., szolgáltatása, és – esetenként – publikálása. Ezen kívül a jogösszehasonlító osztály feladata lett az Intézet nemzetközi kapcsolatainak „gondozása” is. Megjegyzésre érdemes ezzel kapcsolatban, hogy az osztály feladatainak értelmezésében kezdettől fogva jelentős különbségek mutatkoztak az intézeti vezetés részéről. Míg az igazgató elsősorban az elméleti-tudományos kutatómunkát helyezte előtérbe, addig Kovács István akadémikus, igazgatóhelyettes (később igazgató) inkább a gyakorlat, főleg az állami jogalkotó tevékenység támogatását tekintette az osztály elsődleges feladatának. Ebből a kettősségből fakadt, hogy az osztály egyes tagjainak munkáját inkább az előbbi, míg másokét az utóbbi kiindulópont és eredmények jellemezték.

A jogösszehasonlító megközelítés térhódítása azonban nemcsak az osztály, hanem az egész Intézet kutatómunkájában is egyre jobban érvényesült. E téren a vezetők jártak elől jó példával, amennyiben Szabó Imrénének a jogösszehasonlítás elméleti és módszertani kérdéseivel, Kovács Istvánnak a szocialista országok alkotmányfejlődésével és az utóbb ugyancsak igazgatóhelyettesé kinevezett Eörsi Gyulának a nemzetközi jog-

összehasonlítás előterében álló polgári jog alapvető kérdéseivel foglalkozó művei jelentős nemzetközi visszhangot is kiváltottak, de fiatalabb intézeti kutatók (Harmathy Attila, Mádl Ferenc, Péteri Zoltán, Vörös Imre és mások) publikációi is egyre fokozódó érdeklődéssel találkoztak. Kedvező nemzetközi fogadtatást váltott ki az a magyar és holland közös kiadásban megjelent angol nyelvű kötet is, amely intézeti kutatók tanulmányait tartalmazta a szocialista jogösszehasonlítás kérdéseiről. Az is a kibontakozás irányában hatott, hogy a magyar jogtudomány korábban háttérbe szorított „nagy öregjei” között a nemzetközi magánjog Európa-hírű tudósa, Szász István professzor is újra publikálhatott a külföldi olvasóközönség számára is, ami a magyarországi jogösszehasonlítás korábbi eredményeivel kapcsolta össze az újabb kezdeményezéseket. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar jogtudomány fokozatosan kiléphetett elszigeteltségéből, és egyre inkább bekapcsolódhatott a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.

Az ezzel összefüggő új lehetőségek az Állam- és Jogtudományi Intézet tevékenységét is alapvetően befolyásolták. A nemzetközi kapcsolatoknak a jogösszehasonlító osztály létrehozásakor a feladatok között szinte mellékesen említett gondozása egyre inkább meghatározóvá vált, és az osztályon belül Lamm Vanda vezetése alatt álló külön csoport, az Intézet nemzetközi kapcsolatainak szervezésével foglalkozó részleg kialakítását eredményezte. Ez a munka mindenkor az igazgató személyes irányításával folyt, és végső soron az ő döntéseinek végrehajtását jelentette. Így kerülhetett sor a nagy tekintélyű nemzetközi tudóstestület, a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia (*Académie Internationale de Droit Comparé*) tevékenységébe történő bekapcsolódásra, ami a négyévenként sorra kerülő nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusokon 1962 óta rendszeressé váló magyar részvételt, valamint a hazai jogtudomány eredményeinek nemzetközi megismertetését tette lehetővé. Az ezzel kapcsolatos szervező tevékenységet kezdettől fogva az Intézet, illetve annak jogösszehasonlító osztálya látta el, ami az egyes témák nemzeti referenseinek felkérését, kongresszusi részvételük koordinálását, valamint a magyar nemzeti referátumokat tartalmazó és az Akadémiai Kiadó által megjelentetett angol és francia nyelvű kötetek szerkesztését jelentette. Ezek a kötetek többnyire széleskörű és kedvező nemzetközi visszhangot is kiváltottak, ami feltehetően szerepet játszott abban is, hogy hamarosan lehetővé vált előbb magyar professzoroknak a Nemzetközi Akadémia rendes vagy ún. társult tagjai közé történő felvétele, majd – az Akadémia vezetőségének azóta is folytatás nélkül maradt döntése alapján – a tizedik nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusnak az ún. „keleti országok” (*„pays de l'Est”*) egyi-

kében, Budapesten történő megrendezése (1978), és Szabó Imrének ekkor a Nemzetközi Akadémia elnökévé történő megválasztása. E tendencia folyamatosságára utal, hogy az utóbbi években Harmathy Attila az alelnökök egyikeként vett részt az Akadémia vezető testületének munkájában.

Ebbe a folyamatba illeszkedett az Állam- és Jogtudományi Intézetnek a Nemzetközi Jogtudományi Egyesület (*Association Internationale des Sciences Juridiques*) néven az UNESCO égisze alatt tevékenykedő és egy, a jogösszehasonlításra utaló elnevezésű (*Comité International de Droit Comparé*) testület által irányított nemzetközi szervezethez – annak magyar tagozataként – történő csatlakozása, ami a nemzetközi tudományos életben való részvétel újabb lehetőségeit nyitotta meg. Ezek között a legjelentősebbnek, mert mindmáig maradandó hatásúnak bizonyult az Association által kezdeményezett, széleskörű nemzetközi együttműködés eredményeként megvalósult hatalmas vállalkozás, az angol nyelvű Nemzetközi Összehasonlító Jogi Enciklopédia megjelentetése, amelynek munkálataiban magyar szakemberek, köztük az Intézet több munkatársa is részt vehetett, szócikkek, tanulmányok, stb. elkészítése formájában.

A hetvenes évektől kezdődően az Állam- és Jogtudományi Intézet rendszeres gyakorlatává vált a francia kezdeményezés alapján létrejött, és más országok által is kultivált nemzetközi jogásztalálkozók, az ún. kétoldalú jogásznapok („*journees juridiques*”) szervezése is. E néhány napos találkozók keretében a két résztvevő ország jogtudományát és joggyakorlatát képviselő szakemberekből álló, mintegy 6-8 tagú jogászdelegációk általában néhány, közös érdeklődésre számot tartó kérdést vitatnak meg, egyeztetett tematika és egymáshoz előzetesen eljuttatott referátumok alapján. Feltehetően a magyar jogtudománynak a jogösszehasonlítás terén elért új eredményei is közrehatottak abban, hogy francia részről történt kezdeményezés alapján sor kerülhetett előbb Budapesten, majd rövidesen Párizsban az első francia-magyar jogásznapok megrendezésére, amit a következő években további nyolc hasonló találkozó követett. Az e téren szerzett kedvező tapasztalatokon felbuzdulva, az Intézet rövidesen már kezdeményező szerepre is vállalkozhatott más nyugati országok irányában, ami szinte minden esetben kedvező fogadtatásra talált. Kisebb-nagyobb nehézségeket legfeljebb az jelenthetett, hogy – a megkeresett nyugati országok eltérő tudományszervezetéből következően – a megfelelő partnerrintézmény felkutatása nem mindig bizonyult könnyű feladatnak. Az évek során végül a jogásznapok megrendezése terén mégis sikerült számottevő előrehaladást elérni, amennyiben angol, német (NSZK), svéd, finn, holland, svájci, majd egyesült államokbeli partnerekkel sikerült – mindenkor a viszonyosság alapján – kétoldalú találkozókat szervezni, sőt ilyen rendez-

vényekre – az ún. szocialista országok között kivételes módon – a belgrádi összehasonlító jogi intézettel is sor kerülhetett.

Kevésbé látványos, mégis fontos szerepet játszott az Intézet a magyar jogalkotás és jogtudomány eredményeinek nemzetközi megismertetése terén a dokumentációs osztálya által készített különböző összeállításoknak (folyóirat-szemlék, jogszabályismertetések, stb.) nyugati intézményekhez (egyetemek, könyvtárak, folyóirat-szerkesztőségek, stb.) történő rendszeres eljuttatásával is. Ennek viszonzásaként a címzettekől gyakran érkeztek az Intézetbe olyan, hasonló jellegű küldemények, amelyek a nyugati fejleményekről való, az akkori devizaínséges időkben legalábbis nehézkesen megvalósítható naprakész tájékozódást jelentősen megkönnyítették. E téren különösen a strasbourgi egyetem jogtudományi karának keretében működő és a Szovjetunió, valamint a „keleti országok” („*l'U.R.S.S. et les pays de l'Est*”) jogára specializálódott intézettel és annak akkori igazgatójával, a magyar származású és utóbb az MTA külföldi tagjai közé is megválasztott A. Ch. Kiss professzorral való együttműködés bizonyult gyümölcsözőnek, aki – széles körű kapcsolatai révén – felbecsülhetetlen segítséget nyújtott az Intézet kutatói számára más francia tudományos intézmények, pl. a R. Cassin francia jogtudós Nobel-békedíjából létrehozott nemzetközi emberi jogi kutatóközpont munkájával való közelebbi megismerkedésre, sőt az abban való részvételre is, például előadások tartására szóló meghívás, kutatói ösztöndíjak igénybevétele formájában.

Végül említésre érdemes, hogy a sikeresnek bizonyult magyar kezdeményezések a szocialista táborhoz tartozó más országokban is figyelmet ébresztettek és követésre találtak. Ennek érzékelhető megnyilvánulásként a jogösszehasonlítás körébe sorolható publikációk számának gyors növekedése mellett az intézményesedés és a jogösszehasonlítás jelszavával egyre inkább terebélyesedő nemzetközi mozgalomba való bekapcsolódás igényére utaló jelek is mind több szocialista ország jogtudományában is megjelentek. Jellemző példaként éppen a Szovjetunió említhető, ahol az „olvadást” a SZUTA Állam- és Jogtudományi Intézetében nem kevesebb, mint három, a szocialista, a „burzsoá”, illetve az ún. „harmadik világba” sorolt országokra specializálódó részleg létrehozása jelezte. Bár a korábbi fenntartások továbbélésére utalt a „belső”, vagyis a hasonló társadalmi formációhoz tartozó, illetve a „külső”, vagyis az ellentétes típusú jogok közötti, ún. „kontrasztáló” jogösszehasonlítás megkülönböztetése, mégis elmondható, hogy a jogösszehasonlítás – korábban tabuként kezelt – eszméjének és gyakorlatának gyors terjedése elől elhárultak az akadályok a vasfüggöny keleti oldalán is.

Mindezek alapján talán túlzás nélkül megállapítható, hogy az MTA Állam - és Jogtudományi Intézetének jelentős, egyes vonatkozásokban pedig egyenesen meghatározó szerepe volt a nagy hagyományokkal rendelkező magyarországi jogösszehasonlítás korábbi eredményeinek megőrzésében, sőt – ha az adott időszak körülményeit figyelembe vesszük – újraélesztésében, valamint számottevő, határainkon kívül is értékelt továbbfejlesztésében. A jövő fogja megmutatni, hogy ez a tevékenység hogyan alakul majd a következő évek folyamán, és a sikeresnek bizonyult út hogyan fog folytatódni.